

vrsti skrbela za trdno povezavo z najbližjimi mejači, planetarne ekonomske zveze pa gojila po pameti, kolikor je mogoče in perspektivno. Gospodov, ki jih citiraš, se še do nedavna sploh ni smelo omeniti, zdaj pa nam naenkrat solijo pamet. Čast komur čast, ampak tudi to je naivno, kot je po moji sodbi in prepričanju naiven strah pred sosedom. Svet se je spremenil.

Kam sva zašla! Dovolj bo. Prosim te, da mi ne zameriš občasne polemčnosti v pogovoru, kot mi, prosim, ne zameri zadnjega mnenja ob tvojem zadnjem vprašanju: pisatelj kot občan in državljani naj stori vse, da bi bila naša pot jasna, pisatelj kot pisatelj pa naj varuje svojo avtonomnost, kolikor le more.

Ljubljana, 10. 9. 1990

Tvoj Andrej

Ciril
Zlobec

»Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko«

Pred leti sem v nekem intervjuju izrekel sintagmo – Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko – ki sem jo pozneje uporabil kot moto v svoji knjigi Slovenska samobitnost in pisatelj (1986). Takrat se mi je zdelo, in zdi se mi tudi zdaj, da sem v tem reku zajel vsega sebe in svojo zavezanost slovenstvu. Ko se zdaj vračam k tej metafori in jo skušam razumeti, sem v veliki zadregi: v čem naj bi bila posebnega poudarka vredna lepota, če si Slovenec, in zakaj naj bi mi bilo zaradi tega težko v življenju? Odgovora, ki bi mu ta trenutek lahko pritrnil, ne zmorem, najbrž sem v določenih razmerah pred leti to občutil, si za takšen občutek izbral to sintagmo in zaupal, tudi pred samim sabo, prepričljivosti besede, ki je sporočilo in sama sebi komentar. Nekaj aksiomatičnega naj bi bilo v tem. Tako je pač, bi si lahko rekel in skomignil z rameni.

In vendar je v tej sintagmi, vztrajam še zmerom, veliko objektivne izkušnje. Zdi se mi, da bi se tako mogel opredeliti dobršen del slovenstva, če že ne govorim o večini, kar bi utegnilo zveneti kot zloraba, ker takšnega aksioma preprosto ne morem dokazati. Je, najbrž, nedokazljiv.

In če še naprej ostajam v tej sledi: kadarkoli razmišljam o vprašanih, ki jih tudi v tej anketi ponujam v razmislek svojim prijateljem in kolegom, se mi vse bolj dozdeva, da je v naši narodni zavesti, v tem našem vztrajnem »biti Slovenec« v vseh časih in v vseh razmerah, veliko nekakšne danosti, podedovane in privzgojene, v katero vsak med nami (ali vsaj dobršen del nas, da ne bo pri najbolj treznih zamere) vtiskuje kar znaten del svojih stisk in pričakovanj, za katere pa je prepričan, da so tudi stiske in pričakovanja občestva.

Je to res ali samo slepilo, individualno in skupnostno, ki nam pomaga, da nam ne bi bilo še teže in da bi imeli, kadar o tem čutimo potrebo, dovolj razlogov za vse tisto nedoločljivo in omamno v človeku, čemur pravimo smisel?

Bil bi silno presenečen, če bi na primer na kakšnem mednarodnem pisateljskem simpoziju poslušal Američana, Nemca, Francoza, Italijana, ki bi razglabljali o svoji nacionalni identiteti, o razsežnostih in globinah svoje nacionalne zavesti, ki dobiva v trenutkih preizkušnje vso težo etične drže. Bil bi torej presenečen, če bi kaj takega slišal iz ust pisatelja »velikega« naroda, sam pa o tem javno in nesramežljivo razmišljam tudi na mednarodnih srečanjih in – začudo! – nihče se nad tem ne pohujšuje. Je to lastnost majhnih narodov, tako ali drugače ogroženih etnij? Zagotovo pa je to usoda narodnih manjšin domala po vsem svetu, torej tudi slovenskih manjšin in iseljenstva.

Samo v tem kontekstu sploh lahko razumem za svetovne védenjske navade obredno spravno dejanje v Kočevskem Rogu 8. julija letos. Hoteli smo se drug z drugim (kdo s kom?) nemočni pobotati, ker na ravni racionalnega nikakor ne moremo z zgodovinsko in politično pametjo pretehtati, izmeriti in oceniti ter nato, pomirjeni, za vselej »arhivirati« prav tega: kdo je bil v čisto določenih razmerah bolj Slovenec, kdo se je v imenu nečesa tujega (boljševizma, kvizlinštva) bolj oddaljil od nenapisane, a zato nič manj stroge zavezanosti svojemu narodu. Seveda ta obredna sprava, ki naj bi pomirila duhove, nas je dodobra še enkrat v zgodovini sprla, tokrat brez zunanje intrige, sami smo vnovič začutili potrebo, da se z neizprosno nepri-zanesljivostjo drug do drugega vprašamo o etični vrednosti slovenstva v nas in med nami. In to spraševanje vesti drug drugemu postaja nekakšno vsenacionalno samotrpčenje posebne sorte. Sprožili smo ga, ugotavljam in se sprašujem: bomo vzdržali?

Razmišljam: izpeljali smo prve povojne demokratične volitve in vzpostavili parlamentarno demokracijo. Kako lahkotno bi zadihali, če bi bile volitve samo volitve in parlamentarna demokracija samo nov družbeni sistem! Toda mi smo vso to družbeno prenavo obtežili s permanentnim in vsak dan bolj neizprosnim preverjanjem, koliko je kdo Slovenec, karikirano rečeno: koliko je kdo slovenstvu zvest Slovenec. Nobena stvar ne živi več sama po sebi, ne politika, ne gospodarstvo, ne kultura, ne Cerkev, ne šola, ne umetnost, ampak samo in edinole kot slovenska politika, slovensko gospodarstvo, slovenska kultura, slovenska Cerkev, slovensko šolstvo, slovenska umetnost, kajpak tudi slovenski pisatelj. Vsekakor mora biti v tem – brez ironije rečeno – nekaj lepega (Lepo je biti Slovenec), očitno pa to ni lahko, saj je nekakšna vsesplošna frustracija očitno »imanentna«, če naj se izrazim literarnoteoretsko, naši individualni in nacionalni naravi.

Je to cinično razmišljanje o preveč resnih stvareh, da bi bil pri tem cinizem primeren? Kje neki, sam sem v tej pasti ali vsaj v zakletem risu te danosti, ki bi jo, če bi se uprl skušnjava v sebi, imenoval kar naša usoda. Toda naš čas ni čas patetike.

Pogosto razmišljam o sebi in podobnih razmišljanjih drugih prav here-tično: tesni prostor vsega svojega življenja smo naphali s toliko iracionalizma, kot da se bojimo praznine tam, kjer se pri drugih narodih dogajajo stvari same po sebi, prek dela, vsakršnih aktivnosti, v razmerah in okoliščinah, ko ni med idejo in njeno realizacijo nobenih resnejših zaprek. Po domače rečeno: ustvarjamo si probleme, kjer jih ni!

Naj bom konkreten: kako omamna je bila, tudi v predvolilni kampanji, misel o odcepitvi Slovenije, ko smo jo z razlogom še povezovali z nevarnostjo vojaške intervencije, državljansko vojno in drugimi neobvladljivimi strahovi. Zdaj nas iz Jugoslavije domala pehajo, zlasti njen najštevilnejši in

najagresivnejši narod, pa ne vemo, kam bi sami s sabo. Nekaj mesecev se bomo ukvarjali še s konfederativno možnostjo, toda kaj potem? Je še kakšna uporabna, še neizrabljena ideja, ki bi nas vsaj za trenutek (zgodovinski trenutek?) povezala (enotnost v različnosti, kajpada), ne pa ločevala?

Tudi nam, pisateljem, kot da pohaja sapa. Zmerom smo bili modri, pokončni in v vsa ušesa slišni, dokler smo zahtevali, napovedovali, zahtevali zamenjavo sedanosti s prihodnostjo, ki da se mora odstreti slovenstvu. Ali je prehuda misel, ki noče biti očitek, da se jasneje razgledujemo po prihodnosti, manj jase in zanesljiv pa je naš pogled, ko se moramo razgledati po svojem času, čeprav je lahko ta čas, kot je sedanj, naša včerajšnja prihodnost?

Kot rojen Primorec (priznam: ni lepo, a priznajte mi tudi vi: greh pa to spet ni), ki sem otroštvo in adolescenco preživel pod fašizmom, bil, samo zato, ker sem bil Slovenec, mladoleten konfiniran in pozneje partizan, sem bil tako rekoč do včeraj prepričan o možnosti in smislu sprejemljive in uspešne skupne države, zdaj se vse bolj približujem Fritzevi duhoviti ugotovitvi, da Srbi v tej skupni državi preprosto nočejo več biti enakopravni, ampak vsaj vladajoči med enakimi, zato mislim, da je razmišljanje o samostojni in ne le suvereni Sloveniji vsak dan bolj primerno in nujno, da nas ne bi čas spet zalotil nepripravljen. Če je bila to še včeraj utopija in morda celo nevarna politična igra, utegne kmalu postati naša edina možnost, če hočemo obstati kot narod, a ne za ceno gospodarske zaostalosti in civilizacijske provincialnosti.

Veliko tega, kar danes prebiramo v časopisju, zlasti še v pismih bralcev, je vse pogosteje dokaz naših zmedenih predstav o sebi in ne preveč civilizirano »utrjevanje« naše narodne zavesti z zanikanjem vsega, kar je zunaj nas v tem jugoslovanskem prostoru. Predolgo smo se, zaradi premočne in sovražne soseščine, utemeljevali »per negationem«, kot nemočne žrtve zgodovine, zdaj nas čas in razmere, zlasti evropske; vse bolj prepuščajo samim sebi. Smo pred preizkušnjo, ki ni lažja od najtežjih v preteklosti. Absurdno: ker morda bolj kot kadarkoli doslej svobodno odločamo o sebi, ker prvokrat moramo resnično sami odločati. Dokler je to samo misel, nekakšno dedno hrepenenjsko stanje v nas, je to lahko tudi lepo (nirvana čistih duš), ko pa je ta misel obsojena na smrt, če se ne utelesi, stvar ni več tako preprosta, izvedba ni lahka.

Nisem namreč med tistimi, ki bi verjel v čudežne zgodovinske preobrate. Koliko ljudi sem v tem zadnjem letu srečal, ki vidijo Slovenijo kot Švico ali Švedsko tisti trenutek, ko bi izstopila iz jugoslovanske bratovščine. S fizičnimi očmi vsakodnevne večletne izkušnje gledamo na »jug« in strah nas je, da bi počasi ali na silo prevzeli njegovo nprav (Kosovo, Knin), navade in miselnost ter se utopili v razmerah, ki jih sami, in z nami ves svet, imenujemo balkanske – po drugi strani pa se že vidimo kot svoboden narod v družbi svobodnih narodov v prihodnji združeni Evropi, enakopravno sedeči za mizo skupaj z Nemci, Francozi, Angleži, Italijani, ne da bi se kdaj v tem svojem hrepenenjskem pričakovanju vprašali, zakaj že v sedanjem evropskem zboru nikoli ne slišimo, kaj mislijo in govorijo (ali sploh govorijo?) Portugalci, Belgijci, Holandci, Danci, ki niso manjši od nas in ne manj spoštovanja vredni. Ne gre za defetizem. Sem celo eden tistih, ki tudi vidi samo to pot, vendar to vseeno ni pot v skupnost in čas nekakšne narodne blaženosti. Res je sicer: naše narodne biti ne bo nihče ogrožal, toda tudi ujčkal ne, veljala bo samo toliko, pa naj se sliši še tako surovo,

kolikor bo pač vredna – na tržišču. In ob tem, se mi zdi, je tudi slovenska pisateljska misel premalo samokritična: ne samo ekonomsko, politično, tudi in predvsem z vidika kulture, duhovnosti, nismo še zreli za Evropo. Stvar je toliko pomembnejša, ker nas po teh »evropskih« kriterijih ne bo nihče spraševal, ne bodo pogoj za naš vstop ali sprejem v skupno hišo izbranih. Seveda je to vprašanje relevantno samo za tiste, ki vidijo v ozaveščenosti naroda takšen ali drugačen smisel, čeprav si razlogov za to morda ne znajo razložiti in čutijo, ne da bi se tega zavedali, neko, največkrat iracionalno zavezanost rodu (ne gre brez patetike!), za tiste torej, ki živijo, poleg vseh drugih oblik, tudi nekakšno narodnostno transcendenco.

Je to (kot mi kdo kdaj rad poočita) solzavo tarnanje, ki ga ne gre jemati resno in bi ga pred leti, ko kakršnokoli razmišljanje o narodu ni bilo deležno nikakršne pozornosti, mirno uvrstili med šolske primere sentimentalnega humanizma? Ne, zagotavljam vsem nevernim Tomažem (in Tomaževkam), da vse to zapisujem s povsem suhimi očmi, torej z jasnimi zrkli in trezno mislijo. Pred tremi (morda štirimi) leti sem kot edini Jugoslovan sodeloval na nekem simpoziju v Bologni na temo: Nacionalne, lokalne in mestne kulture v Evropi 1992. Veliko modrega je bilo povedanega na tem srečanju, vendar se je skozi vsa razmišljanja razpravljalcev (sociologov, pisateljev, politikov) velikih narodov pletla osnovna misel: v združenji Evropi bo več kultur, bo evropska, ki bo najbrž hkrati tudi svetovna, bodo pa tudi nacionalne, regionalne in mestne kulture. Kategorizacija in izbor pa bosta odvisna (ne glede na Marksa) od tržne ponudbe in povpraševanja. To bo pomenilo, tako so razmišljali da bodo posamezniki, skupine in narodi lahko zavrgli svojo dosežano kulturo in jo zamenjali za boljšo, atraktivnejšo, učinkovitejšo. Že takrat sem se zaskrbljeno vprašal in se zdaj ponovno: Bomo na takšnem tržišču vzdržali? Ne kot zmagovalci v tržni konkurenci, ampak kot še zmerom, tudi v evropski kulturni srenji, slovensko čuteč narod?

Morda mi je ta osebna izkušnja narekovala vprašanje v anketi o tem, kaj bo z našim narodnim jezikom v soočanju z drugimi, močnejšimi? in sem pri tem omenil razmišljanje meni neznanega jezikovnega prognostika v Dnevniku, ki se že poslavlja od slovenščine kot še možnega jezika v prihodnosti. Pa ne daljni. Ne zanima me, ali je ta neznani mož pameten ali ne, ali je še sploh Slovenec ali ne, čeprav še piše po slovensko in v slovenski časnik, zanimalo me je in me še zanima nekaj drugega: s kolikšnim kulturnim kapitalom sami v sebi bomo stopili v družino drugih narodov, da bomo lahko brez občutka nelagodja ostali to, kar smo, čeprav bomo na drugih področjih vse bolj enaki in ne le podobni drugim, po katerih se že dolgo zgledujemo. Na letošnjih Kogojevih dnevih v Kanalu ob Soči je slovenski duhovnik (mislim, da se nisem zmotil) poročal, kako slovenski verniki v nekaterih farah Slovenske Benečije zapuščajo cerkev, če jim njihov ali gostujoči župnik pridiga – po slovensko ali v domačem narečju, po naše, po beneško, kot sami pravijo. Preprosto: slovenska beseda jih spominja, opozarja, da so *še zmerom* Slovenci in *še ne* Italijani, jecljavci v materinem jeziku in narodni misli z nelagodnim občutkom, da sta jim tuj jezik in tuja kultura bližja, zato tudi bogatejša, vrednejša. Pokazalo se je, pa ne samo v tem primeru, da narodno identiteto izpodkopava ne le tiranija, ampak tudi svoboda, demokracija, krščanska nič manj kot druge, kot kaže beneški primer.

Če vse to, matematično rečeno, skupaj seštejem, našo slabo izkušnjo in

še slabšo perspektivo v sedanji skupni državi, naše nekritično hrepenenje po vstopu v Evropo, ki naj nas na mah, že takoj onkraj hišnega praga, z enim samim prijaznim nasmehom reši in odreši vsega hudega, in če k temu dodam še našo šibko kulturno zavest, ki se kaže tudi v tem, da kulture ne vgrajujemo v koordinate na svoji poti v jutri, tudi ne v sedanjem »očiščenju in pomlajenju«, ki menda že potekata v nas in naši družbi, se vendarle moram vprašati: Smo pisatelji še potrebni slovenstvu? Priznajmo si: v sedanji politični, gospodarski, družbeni in domala vsakršni stiski, ko si majhen narod bolj slabo piše sodbo sam, pa tudi frak in talar se ne menita kaj dosti zanj, je vse manj glasov v naši javnosti, razen tistih, ki prihajajo iz naših ust in naših stisk, glasov, ki bi to potrebo, potrebo po pisateljevi navzočnosti v družbi, potrjevali. Pa saj smo tudi v preteklosti najglasnejši sami, pogosto pa sploh sami in edini, hvalili svojo malho. Bolj slišni in uporabni smo bili, ko smo se oglasali kot občani, kot državljani s pisateljsko etično kredibilnostjo. Zdaj, ko so »velike« stvari, za katere smo se zavzemali, bolj ali manj vzorno pospravljene v resorske ministrske predale, se vračamo z nadihom utrujenosti starih (odsluženih?) bojevnikov k svojim pisalnim mizam. Še ali spet zanimivi, tudi v tej primarni funkciji, za slovensko javnost tega trenutka? Ali bomo poslej plačevali, kot mnogi pred nami, davek na svojo civilno držo v času političnih in drugih bojov? Statistike kažejo, da imajo le najsrečnejši med nami še svoj krog bralcev, ki vsaj deloma osmišlja naše pisateljsko početje. Zanimanje za pisatelje kot javne delavce se vse manj prekriva z zanimanjem za njihovo literaturo ali resno literaturo sploh, čeprav, bodimo optimisti, ni vsaka temna barva črna.

V nečem je namreč čas, v katerega smo pred nedavnim stopili, prav nenavaden, drugačen od vseh dosedanjih. Vse, kar se je doslej tragičnega ali obetavnega dogajalo z nami, je bilo usodno povezano z nečim ali z nekom zunaj nas, pa naj je šlo za Karantanijo, za njen vzpon in padec, za Trubarjev protestantizem, za Bleiweisa in Prešerna, za Cankarja in Kreka ali za NOB – vse se je dogajalo v nekem kontekstu, zgodovinskem ali individualno ustvarjalnem, ki nam je določal predvsem meje možnega. Zdaj morda prvikrat stojimo pred odločitvijo, ko se moramo odločati čisto sami. Lahko ostanemo še naprej v Jugoslaviji ali iz nje izstopimo, lahko pospešimo svoje zorenje za vstop v združeno Evropo ali ostanemo pozabljena enklava »v njenem srcu«, lahko se odločimo za kulturno identiteto, kot najvrednejše, kar lahko prinesemo v katerokoli skupnost, ali pa se brez ambicij razstavimo na evropsko stojnico, da nam bodo, sejmarsko otipajoč nas, vsako jutro sproti določali ceno. Nihče – prvič v naši zgodovini! – nam ničesar več ne vsiljuje, pa tudi brani ne. Niti Srbija, niti njen mogočnik Milošević. Vsaj zdaj ne več. Sami s sabo smo in to je zdaj naša največja preizkušnja: osvobojeni, kot se nam zdi, vsega dosedanjega, moramo ustvariti toliko svobode v nas in med sabo, da se bomo lahko neobremenjeno o vsem pogovarjali in dogovorili in se potem, ob trezni presoji, tudi odločili.

Na tem razpotju, ko nimamo nikogar pred seboj, nikogar za sabo, nikogar na desnem, nikogar na levem boku, pa tudi ne časa, da bi šli buditi novega Kralja Matjaža, si pač moramo izbrati svojo pot. Vse kaže, da nas zdaj bega posebne vrste paradoks, ki ga ne znamo razrešiti: ne vidimo poti, zato se ne moremo odločiti, toda če bi se odločili, bi se nam pot odprla.

Mnogi predlogi in ponudbe, ki zdaj prihajajo na slovenski trg idej, preprosto niso uporabni. Kaj nam lahko pomaga nasvet, naj se vrnemo v leto 1945 ali v 1941, češ da smo takrat zašli z evropske poti? Tudi če bi

bilo to res, bi bil takšen zalet iz tako davne preteklosti, ki je že po vsem svetu varno spravljen med trdo vezane platnice Zgodovine, docela jalov: naša pot, za kakršnokoli se že bomo odločili, gre samo od TU in ZDAJ naprej. Sleherno vračanje v preteklost, če je kaj več kot sprehod ali strokovna ekspedicija, je pogubno. To pogubno nevarnost lahko izkustveno ali videnjsko uzrejo, bolj in prej kot kdorkoli drug, prav pisatelji. Kot se je že doslej dogajalo v naši nelahki nacionalni zgodovini. Na vprašanje v naslovu te ankete odgovorjam torej afirmativno: Pisatelji smo slovenstvu še zmerom potrebni.

Ljubljana, 6.9.1990

Tone
Pavček

Dragi Čiro!

Morda se boš jezil, morda boš razumel: vprašanja, ki si jih butnil vame, so težka in pomembna. Ne znam ali ne morem odgovoriti, kot bi rad in kot bi bilo treba. Najpoprej kajpak iz sebe, iz svojega drsenja v človeško usodo, iz vsega k nič, iz upanja v strah in v zbotanje, v reševanje z besedo in s pesmijo in s poskusi živetja v družbi, javno, z delovanjem. Vse to se mi zdaj prikazuje kot do kraja nepopolno in nekoristno. Nič ne spremeniš, nič ne opraviš in ne napraviš – utvaro sanjaš kakor nekoč v mladosti. Celo več: ko še svojemu bližnjemu, svojemu najbližjemu, ki ga imaš rad, tako pogosto storiš krivico, hudo, napak, kako se bi v večjem okviru, v tem narodno družinem delal krivic in sejal rane, ne da bi hotel kajpak, med ljudi. Dobrega pa je tako in tako malo in še to malo ali nič ne šteje.

Potem se mi prikazuje kakor neresnica staro geslo o slovenskih pisateljih politikih, ki so pisali tudi politične programe. Morda res, a kaj je to pomenilo? Kaj sta zato katerikoli verz ali zgodba lepša, boljša, in ali je kaj od teh političnih programov ostalo, obveljalo? Bevk je mučil muko in tlačnil slovenstvu s knjigami, pa mu bodo zdaj zdaj rekli, da je podpiral boljševe, ko se je odločil za partizansko stran, za njegovo pisanje pa je to sploh nevažno. Majcen je imel težave z nami zaradi politike (in še toliko drugih), njegovi verzi pa se bodo prebili le kolikor je v njih prave pesniške moči itd. itd. Sedanjega mešetarnenja, preobračanja, sedanjih lahkotnih poskusov s slovensko resničnostjo ne razumem prav, strah me je improvizacij v imenu naroda in z narodom in tako pravzaprav čakam in se ježim kot maček pred nevarnostjo. Morda se bom razgledal in bom razbral koordinate teh obračanj, a vračal se v to godljo zagotovo ne bom. Morda bom kaj rekel, ko bo čas, ko mi bo vse te sprijene hinavščine preveč. A zdaj imam nekaj grenkega v ustih: nisem se martral z besedo in s srcem zoper enoumje doma in na Balkanu, da bi zdaj zazidavali pogled z novimi posvečenimi zidovi. To šolo sem dal enkrat že skozi in ne grem se več. In kakor sem že rekel: usodna vprašanja so to za posameznike in za narod, da bi lahko improviziral odgovore in se igral z usodo. Zato – ne zameri. Če bom imel pesmi, jih pošljem. Hvala. Imej se dobro.

Seča, 10. 9. 1990

Tvoj Tone